

Я. Каспрук

**ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ В УМОВАХ
ПОЛІТИКО-АДМІНІСТРАТИВНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ**

У сучасній науці найчастіше під конфліктом розуміють крайнє загострення суперечностей, які характеризуються протиборством тенденцій у свідомості індивідів чи міжгрупових взаємодіях. Це один із суперечливих феноменів, а разом з тим і головний меха-

нізм змін у суспільстві, що супроводжується зіткненням настроїв і думок. На природне походження конфлікту вказував ще класик німецької соціології Георг Зіммель¹, який, власне, й увів у науковий обіг поняття “соціальний конфлікт”. Наявність конфліктів виступає характерною ознакою будь якого суспільства. Такого розуміння конфлікту та його джерел дотримується ряд відомих сучасних дослідників: М. Дюверже, К. Дойч, Д. Аптер, С. Ліпсет та ін.

Будь-який конфлікт складається з елементів, а саме: сторін конфлікту – осіб або груп, які перебувають у стані зіткнення разом з їхніми прихильниками; предмета конфлікту – те, через що виникає конфлікт; образу конфліктної ситуації – відображення предмета конфлікту у свідомості його учасників; мотивів конфлікту – спонукальні сили, які підштовхують до конфлікту і виступають у формі потреб, інтересів, цілей, ідеалів, переконань; позицій сторін – те, про що вони заявляють один одному під час розвитку конфлікту та переговорів.

Стадії (фази) конфлікту, що характеризують його циклічність: 1) визрівання (початкова фаза); 2) народження (фаза наростання); 3) ескалація (пік конфлікту), 4) згасання (фаза спаду). Політичний конфлікт, як і будь-який інший тип конфліктних взаємодій, може виконувати як негативні, так і позитивні, творчі функції. Одна з негативних функцій політичного конфлікту полягає у тому, що у процесі свого розгортання і загострення боротьби за владу він здатний різко послабити політичну систему, у якій зіштовхуються між собою конкуруючі політичні сили.

Більшість соціальних конфліктів знаходять продовження у сфері владних відносин, тому що для розв’язання протиріч часто потрібне прийняття політичних рішень. На думку політолога Д. П. Зеркіна, цей тип конфлікту має своїм змістом: боротьбу між групами за вплив в інститутах державної влади; боротьбу за доступ до прийняття загальнозначущих рішень; боротьбу за участь у розпорядженні ресурсами; боротьбу за пріоритетність своїх поглядів та ідей².

Розмаїтість змісту і функцій політичних конфліктів, форм проявів органічно пов’язана з різноманіттям їхньої детермінації. Існують різні теоретичні підходи, що пояснюють причини виникнення соціальних, у тому числі політичних конфліктів: 1) за ресурсним підхо-

дом, джерелом конфліктів є нерівний розподіл засобів життєдіяльності: території, сировинних і енергетичних ресурсів, матеріальних і духовних благ, ресурсів влади, привілеїв. Причина конфліктів криється у нерівності статусів соціальних груп і відповідно в нерівному доступі до шансів розвитку; 2) відповідно до іншого підходу, в основі конфліктів лежить незадоволеність універсальних людських потреб. Відомий російсько-американський соціолог П. Сорокін зазначає: “Безпосередньою передумовою всякої революції завжди було збільшення подавлених базових інстинктів більшості населення, а також неможливість навіть мінімального їхнього задоволення...”³; 3) згідно з ціннісним підходом природу конфлікту варто шукати у взаємовиключних системах вірувань, переконань, культурних стереотипах і розбіжностях уявлень про справедливість, властивих різним соціальним групам; 4) ряд вчених вбачають джерела конфліктів у самій природі політики (ця точка зору була обґрунтована німецьким політологом і юристом К. Шміттом і набула подальшого розвитку у роботах французького конфліктолога Ж. Френда): сенсом існування політики є взаємини суб’єктів за схемою “друг” – “ворог”. Такі конфлікти найчастіше відбуваються в суспільствах перехідного типу, коли людям доводиться усвідомлювати себе громадянами нової держави, де колишня суспільна, загальнодержавна ідентифікація руйнується, а на її місці відбувається суперечливе становлення нових, переважно групових ідентифікацій; 5) прихильники біологічних підходів вбачають у конфліктах прояв властивого людині інстинкту агресивності, аналогічного інстинкту тварин; б) соціо-біологічний підхід, розглядаючи конфлікти, спирається на дарвінівську теорію природного добору: конфлікти є проявом закону боротьби за виживання у суспільстві. Так, для соціал-дарвініста Л. Гумпловича причина конфліктів криється в природній ворожості людей одне до одного, до інших рас і в несумісності культур цих народів; 7) Психологічні підходи вбачають причини агресивності у властивостях психіки особистості.

Найбільш гострі форми конкурентні взаємодії здобувають у політичному просторі, де об’єктом конфлікту стають відносини домінування, панування і підпорядкування, втілювані у владних відносинах і структурах. Вертикальна і горизонтальна спрямованість

конфліктних протистоянь дає підставу для висновку про поділ політичних конфліктів на два основні види: 1) вертикальний конфлікт – між існуючою в даній соціальній системі владою і суспільно-політичними силами, інтереси яких не тільки не представлені в структурі владних органів, але й ігноруються, а в деяких випадках і придушуються; 2) горизонтальний конфлікт – усередині самих владних структур із приводу обсягу владних повноважень і їхнього розподілу між угрупованнями пануючої еліти.

Ще один домінуючий вузол, що стягує воедино кілька факторів і причин виникнення і розвитку політичних конфліктів у суспільстві, закладений у самій політичній системі сучасного суспільства, властивій їй організації державної влади, де виконавча влада конституційними установленнями відокремлюється від законодавчої і судової влади. Це за своєю сутністю один із широко розповсюджених типів конфліктів, а саме: державно-правовий конфлікт. До цього типу належать такі конфліктні різновиди: між законодавчою і виконавчою владою; між державно-правовою системою і політичною опозицією, що прагне цю систему змінити; між державою й окремим політичним інститутом.

Поява політичного конфлікту зумовлена тим, що будь-яка політична система в сучасному світі являє собою досягнутий у результаті гострої політичної боротьби більш-менш стійкий баланс протидіючих політичних сил, їхніх інтересів і устремлінь. Подібний статус конфлікту в сучасному суспільстві зумовлює системний сенс існування і діяльності в ньому політичної опозиції. Конфлікти, поперше, сприяють виникненню політичної опозиції, а по-друге, здатні допомагати її інституціоналізації, тому що в принципі вони не тільки не скасовують співробітництва різних соціально-політичних сил, знаходження компромісів, але й припускають їх.

На думку вчених, “тоталітарний монізм, заснований на переконанні, що конфлікт може і повинний бути знищений, що гомогенний і уніфікований соціально-політичний порядок є бажаним станом справ. З іншого боку, плюралізм вільних суспільств спирається на визнання і прийнятність соціального конфлікту. У вільних суспільствах конфлікт може і не бути настільки запеклим і інтенсивним, але він зберігається в принципі і буде існувати надалі”⁷⁴. Саме тривалим

політичним протистоянням можна пояснити затяжний конституційний процес в Україні.

Для розуміння сутнісних характеристик політичних конфліктів, окрім класифікації за джерелом походження, їх можна класифікувати за такими ознаками: 1) за галузями розгортання існуючі в політичному соціальному просторі конфлікти підрозділяються на внутрішньо- і зовнішньополітичні; 2) за якісними характеристиками протистоянь вони розділяються на “конфлікти з нульовою сумою” і “конфлікти з ненульовою сумою”; 3) за співвіднесеністю зі структурою й організацією системи влади і її реалізацій виділяються вже згадувані вертикальні і горизонтальні політичні конфлікти; 4) за змістом і характером нормативної регуляції чи її відсутності політичні конфронтації – на інституціоналізовані і неінституціоналізовані конфлікти; 5) за ступенем відкритості і публічності конфліктної взаємодії конкуруючих сторін – на відкриті і приховані (латентні); 6) за тривалістю (темпоральними характеристиками) – на короткочасні і довгострокові; 7) класифікуються за формами проявів конфліктних політичних протистоянь.

Політичні конфлікти в сучасній Україні спостерігаємо на різних рівнях суспільної системи, між різними гілками влади, суспільними верствами населення, підприємницькими (бізнесовими) структурами і органами державної влади тощо, що призвело до нинішньої глибокої й затяжної трансформаційної кризи.

Нестійка рівновага політичних сил у сучасній Україні чітко простежується у таких зрізах: 1) між різними гілками влади; 2) між лівими і правими політичними силами; 3) між державними управлінськими структурами і олігархами (адміністративно-бізнесовими групами)⁵.

А. Пойченко, В. Ребало, О. Хворостяний виокремлюють декілька основних конфліктних полів суперечностей: 1) конституційний процес; 2) приватизація і бюджетно-податкова політика; 3) співвідношення регіональних (місцевих) і загальнодержавних інтересів; 4) геополітичні інтереси України; 5) передвиборний процес, вказуючи при цьому, що кожна із сил, діючи у політичному просторі, відстоює свої інтереси, не враховуючи або мало враховуючи інтереси інших сторін, збільшуючи тим самим рівень конфліктності⁶.

Забезпечення залежності дій політичної (як правлячої, так і опозиційної) еліти від волі народу потребує правової регламентації взаємодії політичних еліт, їхнього взаємоконтролю та цивілізованої конкуренції, інституціалізації окремих сегментів еліт в легальних формах. Маємо констатувати, що правлячій еліті (представленій різними політичними силами) бракує *культури корпоративного мислення*.

На думку автора, наявність різного роду політичних конфліктів у сучасній Україні слід вважати нормальним явищем, оскільки йде пошук оптимальної для України моделі політичної системи, яка б відповідала принципово новій ситуації, що склалася в Україні у пострадянський період.

Подоланню конфліктного протистояння між владою і суспільством, відсторонення переважної більшості населення від влади, відповідно до стратегії політичної реформи, має сприяти вжиття усіх необхідних заходів з метою: *1) забезпечення активної і реальної участі громадян в управлінні державою, самоврядуванні територіальних громад зокрема (залучення до процесу прийняття державно-управлінських рішень); 2) легітимності, прозорості (відкритості) контрольованості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування; 3) дебіюрократизації органів державної влади і місцевого самоврядування*. Безумовно, що саме гармонізація інтересів (відносин) інститутів громадянського суспільства з державою дає можливість поступово обмежити державне втручання в життя громадян. При цьому держава має бути позбавлена регулятивних і наглядових функцій у сферах, де суспільство здатне на самоврядування.

Протягом останнього десятиріччя було створено тіньовий ринок політичних послуг, де об'єктом купівлі-продажу виступають закони, підзаконні акти, нормативні документи і т. ін. За відсутності умов для цивілізованого лобіювання це неминуче призводить до розвитку корупції у всіх ланках влади. В умовах подальшого скорочення обсягу ресурсів, придатних для перерозподілу (через підвищення вимог з боку міжнародних організацій, падіння кредитоспроможності України в очах західних інвесторів, подорожчання закордонних енергоносіїв та більш жорстку політику їх постачальників) за-

гострюється суперництво між елітними групами, що мають доступ до систем преференцій. На тлі економічно-бізнесових інтересів у конфлікті українських еліт зменшується роль ідеологічно-ціннісного фактора. Важливим уявляється формування в суспільстві конкуруючої (альтернативної) еліти, заявлені цілі та політична практика якої забезпечать необхідний рівень довіри до неї з боку пересічних громадян. “Функціональна несформованість та концептуальна невизначеність опозиції позбавляє політичну систему України впливового чинника розвитку демократії та додаткового чинника консолідації владних сил...”⁷ На думку директора Центру соціальних досліджень “Софія” А. Єрмоласва, обидві сторони головного політичного конфлікту сьогодення мають схожі характеристики: наявність інтересів великого українського олігархічного за природою капіталу, загальнодемократична риторика, активний пошук “зовнішньої підтримки”. Принципова відмінність між ними полягає у тому, що одна сторона має реальну державну владу, друга – її позбавлена, тому вважає себе “опозицією”.⁸ При цьому, як слушно зауважив О. Старіш, щоразу чимало представників діючої влади приходять з команди влади попередньої⁹.

Значно погіршує ситуацію наявний дуалізм української політичної системи. З одного боку – це проголошення демократичних цінностей та розбудова реальних демократичних інститутів (вибори, партії, розподіл влад, Конституція і т. ін.). З іншого – існування “тіньової політики” як складової частини офіційної політичної системи. Таким чином, маємо справу не з окремими дисфункціональними елементами, а із справжньою конкуруючою структурою всередині політичної системи.

Ще однією властивістю політичних конфліктів у сучасній Україні є їх неінституційованість – критерій, який запропонував для визначення специфіки політичних конфліктів Л. Козер¹⁰. Фактично вчений мав на увазі здатність чи нездатність суб’єктів політичного конфлікту діяти за правилами політичної боротьби. В. Литвин наголошує також на важливості розрізнення політичних конфліктів і конфліктів політиків та всередині політичних сил, які вони самі часто змішують: “Безумовно, політичний конфлікт тим чи іншим чином завжди виявляється в діяльності окремих політиків, політичних

сил, партій тощо. Але слід мати на увазі, що конфлікти між окремими політиками далеко не завжди мають політичний характер. Тобто базуються не на інтересах суспільства і держави, а на мотивах особистого характеру”¹¹.

Вивчення розвитку політичної системи за часів незалежності дає змогу визначити наступні чинники дестабілізаційних процесів (лінії напруги) за участі суб’єктів політики: між Президентом і Верховною Радою України; між лівими, правими і політичними угрупованнями, які презентують інтереси провідних адміністративно-економічних груп (причина цього лежить як в ідеологічних розбіжностях, так і в економічній площині); між елементами ланцюга “регіон-центр”, тобто конкуренція між регіональними політичними і фінансово-промисловими елітами у здійсненні впливу на прийняття рішень центром; елітними групами регіонального рівня. Недосконалість чинного законодавства провокує існування на латентному рівні конфліктності між місцевими державними адміністраціями і органами місцевого самоврядування. Головним чинником макрополітичного порядку, який призводить до існування високого рівня конфліктогенності, є низький рівень легітимності та авторитетності влади. В країні, з одного боку, проголошуються демократичні цінності, а з другого – існує недовіра населення до влади, настороженість щодо її дій. Наступним чинником, який сприяє збереженню конфліктогенності у політичній сфері, є низький рівень розвитку громадянського суспільства¹².

Увагу привертає та обставина, що більшість конфліктних ліній проходять в середині елітного середовища, залишаючи суспільство осторонь нагальних проблем політичного життя. В офіційній риторіці це дістало назву “суспільної злагоди та миру”, але реальність виглядає дещо іншою.

Хоча конфлікти випливають із протиріч, ці явища не збігаються цілком. Протиріччя вказують на протилежність інтересів між різними групами. Вони можуть існувати тривалий час, але не переростати в конфлікт. Однак нагромадження протиріч в економічній, політичній і соціальній сферах суспільства призводить до підйому соціальної напруженості. Якщо вчасно не вжити заходів для пом’якшення цієї ситуації, соціальна напруженість може перерости в кон-

флікт. Таким чином, конфлікт виступає формою розвитку протиріч, що виявляється в безпосередньому протиборстві сторін.

У сучасних конфліктологічних теоріях дедалі міцніше затверджується точка зору, згідно з якою політичні конфлікти мають дійсно руйнівний для суспільства характер здебільшого у вузьких галузях, або в особливо несприятливих для його подальшого соціально-економічного і культурного розвитку ситуаціях. В основному ж, насамперед у країнах, що володіють гнучкою, розвинутою системою соціально-політичного представництва (правова держава, ефективно діючий парламент, сформоване громадянське суспільство), виявлення, розвиток і врегулювання конфліктів дає можливість забезпечувати стабільну стійкість і динамічний розвиток політичної системи, її гнучку адаптацію до мінливих внутрішніх і зовнішніх умов. Тому в співвідношенні негативних і позитивних функцій сучасного політичного конфлікту переважаючими стають функції позитивні, конструктивні, творчі.

У сучасному суспільстві конфлікти і розшарування дедалі частіше сприймаються як невід'ємний аспект соціального і політичного життя. Конфлікт у нормальному суспільстві, на думку Л. Козера, виконує цілу низку дуже важливих функцій: “Еластичне суспільство виносить із конфліктів користь, оскільки ці процеси допомагають модифікувати і створювати норми, що забезпечують відтворення такого суспільства в змінених умовах”¹³.

Найбільш важливою конструктивною функцією політичного конфлікту є його здатність стати каталізатором назрілих соціально-політичних змін. Ще одна позитивна функція політичного конфлікту в тім, що його розгортання дає змогу більш чітко визначити свої позиції конкуруючим політичним силам.

Головна умова позитивності конфлікту – його керованість, що дозволяє знизити запеклість боротьби, обмежити кількість його суб'єктів і предметів суперечки. Світовий досвід говорить про те, що там, де конфлікти насильно припиняються або назрілі протиріччя не помічаються, вони переходять на прихований (латентний) рівень.

Рано чи пізно конфлікти виявлять себе, але вже в більш руйнівних формах. Позитивні ж функції конфліктів виявляються в тому, що вони сигналізують владі про проблеми, що виникли, стимулю-

ють розвиток суспільства через вирішення цих проблем, ініціюють прийняття нових законів і створення нових інститутів, інтегрують раніше розрізаних індивідів і формують стійкі групи інтересів.

У зазначеному контексті продуктивно бачиться теорія “регульованого конфлікту” Р. Дарендорфа. На його думку, конфлікт у політиці є звичайним станом, і будь-яке демократичне суспільство визнає конфлікт, а тому намагання створити безконфліктне політичне середовище – це утопія за визначенням. Лише регульовані політичні конфлікти здатні виконувати для держави і суспільства певну позитивну роль, незважаючи на ті можливі матеріальні, політичні, соціальні чи моральні збитки, які вони зазвичай несуть із собою¹⁴. Позитивна ж сутність політичних суперечностей, а відтак і політичного конфлікту полягає у виявленні реальних суспільних протиріч, експлікації суспільних інтересів та сприянні адекватних викликам часу змінам політичної системи.

Поданий вище аналіз дає підстави зробити ряд наступних узагальнених висновків. Будь-яке демократичне суспільство конфліктогенне за своєю суттю. В політичній сфері точиться постійна конкуренція поміж окремими групами та індивідами з питань розподілу та володіння дефіцитними ресурсами, престижем, владою. Саме існування в умовах постійної конкуренції забезпечує елементам демократичної політичної системи певну гнучкість їх структури та внутрішню рівновагу значною мірою завдяки множинності конфліктних ситуацій.

Конфлікт часто сприяє появі нових норм суспільного (у тому числі політичного) життя або оновленню існуючих. Таким чином, політичний конфлікт як окремий прояв соціального конфлікту виступає засобом адекватного пристосування чинних норм до обставин, які постійно змінюються. Політичний конфлікт може також слугувати засобом для виокремлення взаємного співвідношення сил представників антагоністичних інтересів, перетворюючись на механізм підтримки або зміни балансу сил.

Слід зазначити, що в сучасному суспільстві різні види конфліктів можуть значною мірою “перетікати” один в одне, що значно затрудняє їх типологізацію. “Часто навіть спеціалісти-конфліктологи не можуть чітко визначити, з яким конфліктом мають справу – з ет-

нічним у політичній формі або навпаки. Цілком очевидно, що боротьба за територію, владу і ресурси становлять основну парадигму будь-яких конфліктів, зокрема етнічних”.¹⁵ Звідси й загальна для пострадянських країн тенденція до політизації більшості виникаючих у суспільствах конфліктів – від виробничого до етноконфесійного. Іноді трапляються зворотні випадки – намагання маскувати політичні сутічки соціальною або іншою оболонкою (найчастіше – висунання політичних вимог у вигляді культурно-мовних домагань).

Звісно, з вищевикладеного не випливає, що конфлікти мають тільки позитивне значення та не створюють деструктивних для суспільства та держави загроз.

Усвідомлення позитивних аспектів конфліктності орієнтує на сприйняття конфліктів як нормального, повсякденного прояву суспільно-політичного життя та налаштовує на пошук таких форм та засобів, які мали б забезпечити цим зіткненням максимально конструктивний, цивілізований характер. Конфлікти, безумовно, прискорюють розв’язання протиріч. Але, виграючи “у часі”, суспільства здебільшого програють “у роботі”.

У цілому слід також зазначити, що деструктивні властивості будь-якого конфлікту проявляються перш за все за умови його некерowanego розвитку, відсутності досвіду, та й бажання, інституціоналізації та раціоналізації протікання конфлікту як з боку державних органів, так й громадсько-політичних організацій та угруповань. Внаслідок виникнення та розвитку конфліктних ситуацій у нашій країні ті часто носять стихійний, неврегульований характер, де емоції учасників переважають над розумом, що часто призводить до неадекватно силового вирішення ситуації. Важливим уявляється створення таких ефективних механізмів, які б забезпечували дію противаг, особливо у разі прийняття рішення про застосування силових методів у конфліктній ситуації; передусім, таких механізмів, які б мінімізували вплив на цю ситуацію випадкових та/або не прогнозованих негативних факторів.

¹ Див. Зиммель Георг. Избранное. Том 2. Созерцание жизни. – М.: Юрист. – 1996. – 607 с.

² Зеркин Д.П. Основы политологии. Курс лекций. – Ростов н/Д: “Феникс”. – 1997. – С. 325–328.

³ Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Политиздат. – 1992. – С. 272.

⁴ Див. Easton D. The Analysis of Political Structure. – New York – London, 1990.

⁵ Стратегії розвитку України: теорія і практика. – К.: НІСД. – 2002. – С. 196-197.

⁶ Конфлікт у політичному житті сучасної України: теорія і технологія розв'язання /Пойченко А.М., Ребкало В.А., Хворостяний О.І. – К.: УАДУ при Президентові України. – 1997. – С. 54.

⁷ Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки –2005 / За ред. О. С. Власюка. – К.: Знання України, 2005. – С. 108.

⁸ Єрмолаєв А. Коли настане рік України //День. – 2003. – 21 лютого.

⁹ Крисаченко В. С., Степико М. Т., Власюк О. С., Старіш О.І. та ін. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2004. – С. 547.

¹⁰ Див. Coser L. A. Master of Sociological Thought. – New York, 1977.

¹¹ Литвин В. Сучасна Україна у дзеркалі суспільно-політичних конфліктів //Урядовий кур'єр. – 2002. – 23 листопада.

¹² Валецький О.Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження. – К.: НІСД. – 2001. – С. 97–100.

¹³ Див. Coser L. A. Master of Sociological Thought. – New York, 1977.

¹⁴ Дарендорф Р. После 1989. Размышления о революции в Европе. – М.: Ad Marginen, 1998.

¹⁵ Григор'янци В.Е. До питання про особливості вияву етноконфесійної конфліктності на пострадянському просторі (в аспекті регіональної безпеки) //Стратегічна панорама. – 2001. – № 3–4. – С.157.